

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA
MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

CHO‘LPON

HAYOTI VA IJODINI O‘RGANISH BO‘YICHA

Dastur va uslubiy qo‘llanma

TOSHKENT – 2020

Mazkur dastur va uslubiy qo‘llanma buyuk ma’rifatparvar Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lponning hayoti va ijodini oliy ta’lim muassasalarida o‘qitish uchun ishlab chiqildi.

Dasturda Cho‘lpon hayoti va ijodining barcha jabhalari qamrab olindi. Uning qismlarida kelayotgan Cho‘lpon hayoti va faoliyatiga doir ma’lumotlar aniq manbalar asosida yoritib berilgan. Shuningdek, Cho‘lpon ilgari surgan g‘oyalarni talaba-yoshlarga sodda va tushunarli qilib yetkazish maqsadida jadidchilik harakatining asosiy nuqtalariga murojaat qilinib, bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, milliy istiqloq g‘oyasi bilan hamohang jihatlarni singdirishga harakat qilindi.

Mazkur dastur va uslubiy qo‘llanma Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon hayoti va ijodini o‘rganish yuzasidan o‘quv mashg‘ulotlarini olib boruvchi oliy ta’lim muassasalarining professor-o‘qituvchilari uchun mo‘ljallangan.

Mas’ul muharrir:

Shuhrat Sirojiddinov,
filologiya fanlari doktori, professor

Tuzuvchi:

Shahlo Hojiyeva,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa
doktori (PhD)

Taqrizchilar:

Sulton Normamatov,
filologiya fanlari doktori, dotsent

Shermuhammad Amonov,
filologiya fanlari nomzodi, dotsent

Mazkur uslubiy qo‘llanma Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashining 2020-yil 21-avgustdagi 1-sonli yig‘ilishida muhokama qilingan va nashrga tavsiya etilgan.

I. KIRISH

Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon hayoti va ijodini o'qitish bo'yicha dastur oliy ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan. Unda mazkur kusning maqsadi, vazifalari va mazmuni ifodalangan bo'lib, Cho'lpon hayoti va ijodi, siyosiy-ijtimoiy faoliyati, publitsistik mahorati, tarjima sohasida amalga oshirgan ishlari yoritilgan. Ularni singdirish dasturda belgilangan mavzular bo'yicha o'tiladigan turkum mashg'ulotlar orqali amalga oshiriladi.

II. FAKULTATIV O'QUV KURSINING MAQSADI

Talaba-yoshlarda milliy qadriyatlarga hurmat ruhini tarbiyalash, ulug' ajdodlarimiz bosib o'tgan hayot yo'lini o'rnatqan sifatida ko'rsatish, Cho'lpon hayoti va ijodini o'rganishning zaruriyatini tushuntirish, jadid ma'rifatparvarlarining milliy g'oya targ'ibotidagi o'rni birgina Cho'lpon faoliyati misolida ochib berish, Cho'lponning bugungi milliy ma'naviyatimiz, boy madaniy merosimiz xazinasida tutgan o'rni, qadr-qimmatini asoslashdan iborat.

III. FAKULTATIV O'QUV KURSINING VAZIFALARI

- XX asr boshlaridagi Turkistonda kechgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda Cho'lponning tutgan o'rni va mavqeyini ochib berish;
- Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon hayoti va ijodiga doir muhim ma'lumotlarni tarixiy dalillar asosida xolisona yoritib berish;
- Cho'lponning maktab-maorif, publitsistika, matbaa ishlaridagi faoliyatini atroflicha ochib berish;
- Bugungi istiqloqning kurtagi dastlab Cho'lpon kabi ma'rifatparvar ajdodlarimiz ko'ksida nish urib yetilganligiga e'tiborni qaratish;
- Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ma'rifat va taraqqiyotga boshlash yo'lida Cho'lpon faoliyatidan, asarlaridan foydalanishni targ'ib etish;
- Cho'lpon hayot yo'li va faoliyati asosi bo'lgan Jasorat, sadoqat, mardlik, fidoyilik, ma'rifatparvarlik, erkparvarlik, to'g'riso'zlik, adolatlilik kabi fazilatlarining ma'navi-axloqiy mohiyati va bugungi kun yoshlari kamolotidagi ahamiyatini tushuntirish;
- Cho'lponning adib sifatida yaratgan ijod mahsullari – “Yorqinoy” dramasi, tarjimalari, tanqidiy maqolalari mohiyatini, ma'no-mazmunini, g'oyaviy maqsadlarini bugungi kun nuqtayi nazaridan kelib chiqib tahlil qilish.

IV. FAKULTATIV O'QUV KURSINI O'ZLASHTIRISHGA QO'YILADIGAN TALABLAR

- Jadidchilik harakatining, xususan, Cho'lpon faoliyatining bugungi milliy mafkuramiz bilan hamohang jihatlarini anglab yetishlari;
- Cho'lpon hayoti va ijodi yuzasidan ma'lumotga ega bo'lishlari, o'zlashtirgan bilimlarni to'g'ri mushohada eta olishlari;

– Cho‘lponning publitsistik faoliyati, jumladan, ijtimoiy-siyosiy, ma‘rifiy mavzudagi maqolalari bilan tanishish, ularda aks ettirilgan g‘oyalarni talqin qila olishlari;

– Cho‘lponning adib sifatidagi qiyofasini ochib beruvchi “Yorqinoy” dramasi, tarjima asarlarini o‘rganish;

– Cho‘lpon muharrirligida nashr etilgan “Buxoro axbori” gazetasi bilan tanishish, uning milliy matbuotdagi o‘rni haqida tasavvurga ega bo‘lishlari.

V. FAKULTATIV O‘QUV KURSINING BOSHQA FANLAR BILAN BOG‘LIQLIGI

Fakultativ o‘quv kursi – “Milliy uyg‘onish adabiyoti”, “O‘zbek adabiyoti tarixi”, “Pedagogika”, “Tarix”, “Madaniyatshunoslik”, “Milliy matbuot”. “Siyosatshunoslik”, “Milliy g‘oya va mafkura” va ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan o‘zaro aloqador hisoblanadi.

VI. FAKULTATIV O‘QUV KURSINING HAJMI VA MAZMUNI

Fakultativ o‘quv kursining hajmi:

№	Mashg‘ulot turi	Ajratilgan soat
1	Ma‘ruza	8
2	Muloqot	4
3	Munozara	4
4	Taqdimot	4
	JAMI:	20

Mashg‘ulotlarning mavzulari, mazmuni, kutiladigan natija va ularga ajratilgan soatlarning miqdori:

	Mavzular	Mazmuni	Kutiladigan natija	Soat
MA‘RUZALAR				8
1	Abdulhamid Cho‘lpon hayoti va ijodi	Abdulhamid Cho‘lpon hayoti va ijodi, u yashagan davr ijtimoiy-siyosiy jarayonlari haqida ma‘lumot beriladi. Cho‘lpon ijodini o‘rganishning ahamiyati tushuntiriladi. Cho‘lpon dunyoqarashi kengayishida muhim ta‘sir ko‘rsatgan omillar izohlanadi.	Jadidchilik harakati mazmuni haqida Abdulhamid Cho‘lpon hayoti va ijodi misolida tushuncha hosil qiladilar, XX asr boshlaridagi davr ijtimoiy-siyosiy jarayonlari haqida tasavvurga ega bo‘ladilar. Ijodkor dunyoqarashi kengayishida muhim ta‘sir ko‘rsatgan omillar haqida xulosa	2

			chiqarish ko'nikmalari hosil bo'ladi.	
2	Cho'lponning milliy she'riyat yangilanishidagi o'rni.	Cho'lponning "O'zbek yosh shoirlari" (1922) to'plamiga kirgan 14 she'ri, "Uyg'onish" (1922), "Buloqlar" (1923), "Tong sirlari" (1926), "Soz" (1935) va turli davriy nashrlarda e'lon qilingan she'rlari, jami 252 ta she'r o'rin olganligi haqida ma'lumot beriladi. O'tgan asr boshlari Milliy she'riyatning yangilanishida Cho'lponning roli yoritib beriladi. Uning dastlabki she'rlarining tahlili va mazmun mohiyati.	Yoshlar Cho'lponning ilk she'riy to'plami va uning she'riyat borasidagi ma'hoarti haqida tasavvurga ega bo'ladilar. Aksariyat she'rlarida shoir istiqlolni, hurriyatni kuylagani haqida ma'lumot olib, ko'nikma hosil qiladilar. XX asr boshlaridagi milliy she'riyatning tamal toshini qo'yishda she'riyatimizning ham mazmun, ham shakl jihatdan yangilanishida Cho'lpon nazmiy asarlarining o'rni alohida ekanligi haqida tushucha hosil qiladilar.	2
3	Cho'lpon va matbuot	Abdulhamid Cho'lponning publitsistik faoliyati, maqola va xabarlari, uning muharrirligida nashr etilgan "Buxoro axbori" gazetasi faoliyati va uning mashhur "Adabiyot nadir?" maqolasi bilan tanishtiriladi. Cho'lpon publitsistikasining o'ziga xos jihatlari, unda aks ettirilgan g'oyalar, tahlil qilinadi. Cho'lponning 1914-yilda "Sadoi Turkiston" gazetasida bosilgan "Turkistonlik qardoshlarimizga" she'ri, "Qurboni jaholat", "Do'xtur	Abdulhamid Cho'lpon publitsistikasi to'laligicha Istiqlool ruhi, maqsadlari bilan yo'g'rilganligi, millat manfaati uchun xizmat qilganligi haqida tasavvurga ega bo'ladilar. Uning muharrirligida nashr etilgan "Buxoro axbori" gazetasi faoliyati bilan tanishadilar. Cho'lpon publitsistikasining o'ziga xos jihatlari, unda aks ettirilgan g'oyalarni tushunib yetadilar. Jo'shqin ijodiy faoliyat, 16 yoshdayoq katta e'tirofga arzirli asarlar yaratish, muhimi, ijodiy dasturga ega bo'lish unga bo'lgan umidni ishonchga aylantirilishi, yangi davlat	2

		Muhammadiyor” hikoyalari, “Maktab” sarlavhali publitsistik maqolasi, “Adabiyot nadir?”, “Muhtaram yozuvchilarimizga” adabiy tanqidlaridayoq uning “ijodiy dasturi o‘z ifodasini topganligi bayon etiladi.	Madhiyasiga muallif tanlanganda undan boshqa munosibini topish qiyin ekanligi haqida tushucha hosil qiladilar. “Maktab” sarlavhali publitsistik maqolasi, “Adabiyot nadir?”, “Muhtaram yozuvchilarimizga” adabiy maqolalarining mohiyati haqida tushucha hosil qiladilar.	
4	Abdulhamid Cho‘lponning siyosiy-ijtimoiy qarashlari. Cho‘lpon va milliy g‘oya targ‘iboti	Milliy mustaqillikka erishish uchun Cho‘lpon tanlagan siyosiy-mafkuraviy yo‘l, idora usuli, Turkiston muxtoriyatining tashkil etilishi, Cho‘lponning diplomatik faoliyati, huquqiy qarashlari tahlil qilinadi.	Cho‘lponning siyosiy-ijtimoiy qarashlari, siyosiy jarayonlardagi tutgan o‘rni, Turkiston muxtoriyatining tashkil etilishi, Cho‘lponning diplomatik faoliyati, huquqiy qarashlarini bugungi kun nuqtayi nazaridan baholash ko‘nikmasiga ega bo‘ladilar.	2
SUHBAT-MULOQOTLAR				4
1	Abdulhamid Cho‘lpon va Turkistonda jadidchilikning shakllanishi	Hayotini turkiy xalqlarni birlashtirish, dunyoning mutaraqqiy millatlari darajasiga yuksaltirishdek muqaddas ishga bag‘ishlagan bu ulug‘ ma‘rifatparvarni, Turkistonning boshqa jadidlari singari Cho‘lpon ham chuqur hurmat qilgan. 1913-yili 15 yoshli o‘spirin Abdulhamid “Tarjimon” gazetasiga maktub yo‘llagan. Gazetaning 1913 yil 27 noyabrdagi 251-sonida Cho‘lpon maktubi gazetada bosilishi baro-	Gasprinskiyning Turkiston ziyolilariga, xususan, Cho‘lponga ko‘rsatgan ta’siri, Cho‘lponning davr ijtimoiy-siyosiy jarayonlaridan boxabar bo‘lishida “Tarjimon” gazetasining o‘rni to‘g‘risida ko‘nikmaga ega bo‘ladilar. Ushbu ikki ma‘rifatparvarning “til birligi” masalasidagi qarashlari, Gasprinskiy g‘oyalarini Turkistonda keng yoyishda Cho‘lponning xizmatlari to‘g‘risida yangi bilimlarga ega bo‘lishadi. Cho‘lponning “Ma‘rifat-	2

		<p>barida muharrirning unga javobi ham chop etilgan. Gasprali javobidagi “bizdan daha go‘zal so‘yladigi” degan so‘zlar navqiron ijodkor iste’dodining o‘ziga xos e’tirofi va o‘z navbatida, ustozshogird muloqotlarining boshlanishi edi. Ustozning oltinga teng o‘g‘itlari, jumladan, “Adabiyot o‘ta yonmaz, suva botmaz. Lokin yondironlari yondirir, botironlari botirir; suva dagil, cho‘mira, balchiqa botirir!” – degan so‘zlari yosh Cho‘lponning ijod yo‘lini belgilashida dasturul-amal bo‘lganligi to‘g‘risida tushuncha beriladi.</p>	<p>parvar bobomiz Ismoil Gasprinskiy hazratlari haqida ta’ziyanomamiz” nomli marsiyasi turkiy xalqlar jadidchilik harakatining asoschisiga bag‘ishlanganligi to‘g‘risida yangi bilimlarga ega bo‘lishadi.</p> <p>Cho‘lpon Ismoilbek Gaspralidan ko‘p siyosiy-ijtimoiy va adabiy fikrlar olganligini va uning ijod yo‘lida, jadidchilik faoliyatida muhim rol o‘ynaganini talabalar bilib, ko‘nikma hosil qiladilar. Shuning bilan birgalikda Cho‘lpon ham Gasprali nazariga tushganligi haqida yangi bilimga ega bo‘ladilar va ko‘nikma ega hosil qiladilar.</p>	
--	--	--	--	--

2	“Cho‘lpon va kitobxonlik	<p>Cho‘lpon bolalikda madrasa ta‘limini olib, arab va fors tillarini yaxshi o‘rgangan, bu tillardagi adabiyot bilan ham ma‘lum ma‘noda tanishgan Cho‘lpon buyuk Alisher Navoiy ijodxonasidan saboq olgani, bu timsollarga yangi mazmun, yangi ruh bag‘ishlagani bilan izohlash to‘g‘riroq bo‘lardi, undan tashqari Fuzuliy, Uvaysiy ijodidan ilhomlangan. Rus adibi Maksim Gorkiyning “Ona” romanini juda qiziqish bilan mutolaa qildi va o‘zbek tiliga tarjima qilganligi haqida tushuncha beriladi.</p>	<p>Cho‘lpon jahon adabiyoti tajribalarini milliy andazalarga moslay bilgani she‘riyatidagi poetik mazmun yangilanishi-ning yana bir muhim badiiy-estetik omilidir. Shoirning “Hamlet” tarjimasini orqali Shekspir poetik mahoratidan saboq oldi. Falsafiy mushohada, mavjud narsa-hodisalardan poetik obraz yaratish va she‘r shaklini ma‘lum qonuniyatlardan chiqmagan holda yangilash kabi xususiyatlarni Robindronath Thakurdan o‘rgandi ko‘nikmasiga ega bo‘ladilar. Cho‘lpon rus adabiyoti klassiklaridan A.S.Pushkin, Gogol, I.S.Turgenev, Ivan Franko, A.P.Chexov, L.Andreev, A.M.Gorkiy, A.Blok, A.Serafimovich va I.A.Krilov asarlarini o‘zbek tiliga tarjima qilish orqali bu adabiyotning ta‘sirchan usullarini egallaganligi haqida ko‘nikmaga ega bo‘ladilar.</p>	2
MUNOZARALAR				4
1	Cho‘lponning “Adabiyot nadur?” maqolasi	<p>Cho‘lponning birinchi tanqidiy asari “Adabiyot nadur?” maqolasi bo‘lib, “Sadoi Turkiston” gazetasida 1914-yil 4-iyun kuni e‘lon qilingan. Cho‘lpon uni 16 yoshida yozgan. Maqola shaklan ixcham bo‘lsada mazmunan teran. Iqtidorli inson-</p>	<p>Talabalar Cho‘lponning “Adabiyot nadur?” maqolasi bilan tanishar ekanlar, 16 yoshli munaqqidning tafakkur dunyosi bilan tanisha-dilar. Uning adabiyot haqidagi teran va yangicha fikrlari bilan tanishib o‘zlarida ko‘nikma hosil qiladilar. Bu maqolaga o‘sha</p>	2

		<p>gina tafakkurning bunchalik yuqori darajasiga ko'tarilishi mumkinligi aytiladi. Yosh munaqqid uchun adabiyot quruq g'oyalari majmuasi emas, inson ruhiyati bilan bo'lgan hodisa ekanligi haqida ma'lumot beriladi.</p>	<p>paytda Ismoilbek Gasprali yuqori baho berganligi haqida tushuncha hosil qiladilar.</p>	
2	<p>“Yorqinoy” dramasi tarbiyaviy ahamiyati</p>	<p>Cho'lponning birinchi nasriy asari “Sadoyi Turkiston”ning 1914-yil 29-aprel sonida chop etilgan “Qurboni jaholat” hikoyasidir. Uning dastlabki asarlarini “Abdulhamid Sulaymon”, “Abdulhamid Sulaymoniy” imzolari bilan bosdiradi. Keyinchalik “Qalandar”, “Mirzaqalandar”, “Cho'lpon” taxalluslari bilan ijod qilganligi aytiladi.</p> <p>“Yorqinoy” dramasi 1926-yilgi Moskva bosmasi asosida amalga oshirilgan. Asar o'zbek dramateatri repertuarida eng uzoq saqlangan asarlardan ekanligini ta'kidlash joiz, salkam 10 yil saqlangan asarlardan. Asarning markazida Yorqinoy obrazi turadi. Muallif asar voqealariga ijtimoiy (oq-qora) bo'yoq beradi. Yorqinoy xonning o'g'liga turmushga chiqmaydi. Yorqinoy Po'lat bilan</p>	<p>Talabalar Cho'lponning birinchi nasriy asari haqida tushunchaga ega bo'ladilar va uning qanday taxalluslarda ijod qilganligi to'g'risida ko'nikma hosil qiladilar. Yoshlar ushbu dramani o'rganish davomida inson faqatgina moddiy boylik bilan yashay olmasligi, unda ma'naviy, jismoniy hamda ruhiy boylik ham bo'lishi lozimligini anglab yetadilar, dramadagi har bir obraz tabiati orqali o'sha davr ijtimoiy muhiti, insonlar dunyoqarashi, axloqi to'g'risida xulosalar chiqarishadi. Dramadagi obrazlar orqali jamiyatdagi ilmlilar bilan ilmsizlar, ma'rifatlilar bilan johillar, ogohlar bilan loqaydlar o'rtasidagi kurash tasvirlanganligini anglab yetadilar.</p>	2

		xalq orasida bo‘lishni xohlaydi va unga yordam beranligi aytib o‘tiladi.		
TAQDIMOT				4
1	Cho‘lpon – tarjimon	<p>Cho‘lpon tomonidan jahon mumtoz dramaturgiyasidan qilingan tarjimalarning o‘zbek teatri rivojiga munosib hissa bo‘lib qo‘shilgani. Bu tarjimalar shoir badiiy mahorati-ning oshishida ham katta maktab bo‘lib xizmat qilgani. Buni U.Shekpir qalamiga mansub “Hamlet” tragediyasi tarjimasi misolida yaqqol namoyon bo‘lishi. Shoirning “Hamlet” tarjimasi orqali Shekspir poetik mahoratidan saboq olgani. Tarjimon bu asarni M.Uyg‘ur tavsiyasi bilan tarjima qilgani haqidagi mulohazalar aytib o‘tiladi. Cho‘lpon rus adibi Maksim Gorkiyning “Ona” romanini tarjima qilar ekan, roman badiiyatidan hayratga tushadi. Tarjima qilish jarayonida, tarjima bir tomonda qolib asar mutolaasiga berilib ketadi. Biz bunda Cho‘lponning asar badiiyatini chuqur tushunganligini hamda kitobxonligi ko‘rishimiz mumkinligi haqida tushuncha beriladi.</p>	<p>Shoir “Hamlet” tarjimasi orqali Shekspir poetik mahoratidan saboq oldi. Falsafiy mushohada, mavjud narsa-hodisalar-dan poetik obraz yaratish va she‘r shaklini ma‘lum qonuniyatlardan chiqmagan holda yangilash kabi xususiyatlarni Robindronath Thakurdan o‘rgan-ganligi haqida bilim-ga ega bo‘ladilar. Cho‘lpon rus adabiyoti klassiklaridan A.S.Pushkin, Gogol, I.S.Turgenev, Ivan Franko, A.P.Chexov, L.Andreev, A.M.Gorkiy, A.Blok, A.Serafimovich va I.A.Krilov asarlarini o‘zbek tiliga tarjima qilish orqali bu adabiyot-ning ta’sirchan usullarini egallab olganligi haqida bilim-ga ega bo‘ladilar. Nomiq Kamoldan Ali Sayfiygacha bo‘lgan usmonli turk ijodkorlari asarlarini mutolaa qildi. Yangi she‘riy shakllar borasida Rizo Tavfiqqa murojaat qildi. Yahyo Kamol tajribasidan saboqlar oldi. Eronlik shoir Abulqosim Lohutiydan, Lu Szin Van va Vey In Yu kabi xitoy shoirlaridan tarjimalar qildi, tajriba o‘rgandi. Cho‘lpon she‘riyatidagi</p>	2

			yangilanish va yuksalishning asosiy sabablaridan biri aynan shu ekanligi haqida tushuncha hosil qiladilar.	
2	Choʻlpon – adib	<p>“Kecha” va “Kunduz” deb nomlangan ikki kitobdan iborat boʻlishi lozimligi aytiladi.</p> <p>Choʻlpon 1936-yilda shu asarning birinchi qismini eʼlon qildi. Romanning “Kunduz” deb ataluvchi ikkinchi qismining taqdiri toʻgʻrisida aniq maʼlumot yoʻqligi haqida tushuncha beriladi.</p> <p>Choʻlponing “Kecha va kunduz” romani nasriy asarlarining shohi hisoblanadi. Dastlab 1935-yilda “Sovet adabiyoti” jurnalida romandan parchalar eʼlon qilinganligi aytib oʻtiladi. Asarning bosh mavzui oʻzbek xotinqizlarining ayanchli taqdiri va hayot tarzi qalamga olingani; “Kecha va kunduz”da XX asr boshidagi Turkiston hayoti, turgʻunlik va tutqunlikda mudragan oʻlkadagi uygʻonish lavhalari yoritilgani; Romanning bosh gʻoyasi tuzumni tag-tomiri bilan oʻzgartirish kerak ekanligi haqida maʼlumot beriladi.</p>	<p>Talaba Choʻlponning “Katta maktab egasi” nomli maqolasi haqida maʼlumotga ega boʻladi, 1935-yilning mart oyida Moskvadagi yozuvchilar plenumida Gorkiy bilan koʻrishganligi haqida maʼlumotga ega boʻladi.</p> <p>U “Ona” romanining muallifi bilan uchrashgani va ushbu roman tarjimasini yaratganini oʻziga sharaf deb biladi. Choʻlpon “nasr tilini tarashlashni” Gorkiydan oʻrganganini, “Ona” uning uchun katta maktab boʻlganini va oʻzining “Kecha va kunduz” romanida “buyuk uslubchining” unumli taʼsirini sezganligi haqida tushuncha hosil qiladilar. Choʻlpon bor-yoʻgʻi qirq yil umr koʻrgan boʻlsada, uning chuqur mazmunli sheʼrlari, tanqidiy maqolalari, taʼsirli badiiy asarlari va mohirona tarjimalari borligi toʻgʻrisida koʻnikma hosil qiladilar. Choʻlpon shunday tahlikali davrda, toʻxtovsiz bosimlar jarayonida shunday mukammal ijod qilganligi toʻgʻrisida tafakkur va mushohada qiladilar, natijada Choʻlpon ijodiga qiziqishlari</p>	2

			ortadi.	
--	--	--	---------	--

VII. “ABDULHAMID CHO‘LPON HAYOTI VA IJODI” KURSINI O‘QITISHNING O‘QUV-USLUBIY TA‘MINOTI

“ABDULHAMID CHO‘LPON HAYOTI VA IJODI” KURSINING SILLABUSI

Fanning qisqacha tavsifi					
OTMning nomi va joylashgan manzili:					
Kafedra:	O‘zbek tili va adabiyoti				
Ta’lim sohasi va yo‘nalishi:					
Fanni (kursni) olib boradigan o‘qituvchi to‘g‘risida ma’lumot:			e-mail:		
Dars vaqti va joyi:			Kursning davomiyligi:		
Individual grafik asosida ishlash vaqti:					
Fanga ajratilgan Soatlar	Auditoriya soatlari			Mustaqil ta’lim:	30
	Ma’ruza:	8	Seminar		
Fanning boshqa fanlar bilan bog‘liqligi (prerekvizitlari):	Fakultativ o‘quv kursi – “Milliy uyg‘onish adabiyoti”, “O‘zbek adabiyoti tarixi”, “Pedagogika”, “Tarix”, “Madaniyatshunoslik”, “Milliy matbuot”. “Siyosatshunoslik”, “Milliy g‘oya va mafkura” va ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan o‘zaro aloqador hisoblanadi.				
Fanning mazmuni					
Kursning maqsad va vazifasi:	<p>Fanning asosiy maqsadi – Talaba-yoshlarda milliy qadriyatlarga hurmat ruhini tarbiyalash, ulug‘ ajdodlarimiz bosib o‘tgan hayot yo‘lini o‘rnak sifatida ko‘rsatish, Abdulhamid Cho‘lpon hayoti va ijodini o‘rganishning zaruriyatini tushuntirish, jadid ma’rifatparvarlarining milliy g‘oya targ‘ibotidagi o‘rnini Cho‘lpon faoliyati misolida ochib berish, Cho‘lponning bugungi milliy ma’naviyatimiz, boy madaniy merosimiz xazinasida tutgan o‘rnini, qadr-qimmatini asoslashdan iborat.</p> <p>Fanning vazifasi:</p> <p>– XX asr boshlaridagi Turkistonda kechgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda Cho‘lponning tutgan o‘rni va mavqeyini ochib berish;</p>				

	<ul style="list-style-type: none"> – Abdulhamid Cho‘lpon hayoti va ijodiga doir muhim ma’lumotlarni tarixiy dalillar asosida xolisona yoritib berish; – Cho‘lponning maktab-maorif, publitsistika, matbaa ishlaridagi faoliyatini atroflicha ochib berish; – Bugungi istiqlolning kurtagi dastlab Cho‘lpon kabi ma’rifatparvar ajdodlarimiz ko‘ksida nish urib yetilganligiga e’tiborni qaratish; – Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ma’rifat va taraqqiyotga boshlash yo‘lida Cho‘lpon faoliyatidan, asarlaridan foydalanishni targ‘ib etish; – Cho‘lpon hayot yo‘li va faoliyati asosi bo‘lgan Jasorat, sadoqat, mardlik, fidoyilik, ma’rifatparvarlik, erkparvarlik, to‘g‘riso‘zlik, adolatlilik kabi fazilatlarning ma’navi-axloqiy mohiyati va bugungi kun yoshlari kamolotidagi ahamiyatini tushuntirish; <p>Cho‘lpon ning adib sifatida yaratgan ijod mahsullari – “Yorqinoy” dramasi, tarjimalari, tanqidiy maqolalari mohiyatini, ma’no-mazmunini, g‘oyaviy maqsadlarini bugungi kun nuqtayi nazaridan kelib chiqib tahlil qilish.</p>
Talabalar uchun talablar	<p>Fakultativ kursni o‘zlashtirish jarayonida talaba:</p> <ul style="list-style-type: none"> - jadidchilik harakatining mohiyati; - Cho‘lponning hayoti va faoliyati; - yangi o‘zbek adabiyotining shakllanishiga xos xususiyatlari <i>haqida tasavvurga ega bo‘lishi</i>; - jadidchilik harakatining kelib chiqish sabablari; - jadidchiliknin asosiy yo‘nalishlari; - Cho‘lpon hayot yo‘li; - Cho‘lpon ijodi; - yangi adabiyotning shakllanishida matbuotning o‘rnini <i>bilishi va ulardan foydalana olishi</i>; - jadidcilikning O‘zbekiston ijtimoiy-siyosiy hayotidagi rolini tushuntira bilish; - jadidchilik harakati vakillarining hayoti va ijodini o‘rganilish darajasini tahlil qila olish; - adabiyotning ijtimoiy mohiyatini tushuntira bilish; - jadidchilik harakatining shakllanishiga sabab omillarni izohlay olish <i>ko‘nikmalariga ega bo‘lishi kerak</i>.
Elektron pochta orqali munosabatlar tartibi	Professor-o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi aloqa elektron pochta orqali ham amalga oshirilishi mumkin.

Sillabus taqvim: O‘tiladigan mavzular ro‘yxati:					
№	Mavzular	Ma’ruza	Suhbat- muloqot	Munozara	Taqdimot
1	Jadidchilik harakatining shakllanishi va tadriji. Abdulhamid Cho‘lpon hayoti va ijodi	2 soat			
2	Cho‘lponning maorif sohasidagi faoliyati. Cho‘lpon publisistikasi	2 soat			
3	Cho‘lpon va matbuot	2 soat			
4	Abdulhamid Cho‘lponning siyosiy-ijtimoiy qarashlari. Cho‘lpon va milliy g‘oya targ‘iboti	2 soat			
5	Abdulhamid Cho‘lpon va Turkistonda jadidchilikning shakllanishi		2 soat		
6	Abdulhamid Cho‘lpon va kitobxonlik		2 soat		
7	Cho‘lponning “Buxoro axbori” gazetasi			2 soat	
8	“Yorqinoy” dramasiining tarbiyaviy ahamiyati			2 soat	
9	Cho‘lpon tarjimalari				2 soat
10	Cho‘lpon – adib				2 soat
Jami		8 soat	4 soat	4 soat	4 soat
Asosiy adabiyotlar:		<p>1. Каримов Н. Уч буюк сиймо. – Тошкент: MUMTOZ SO‘Z, 2019. – 316 б.</p> <p>2. Чўлпон. Танланган асарлар. – Тошкент: Akademnashr, 2016.</p> <p>Чўлпон. Асарлар. Уч жилдлик. Жилд II. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1994.</p>			
Qo‘shimcha adabiyotlar:		<p>1. Балдауф Ингеборг. XX аср ўзбек адабиётига чизгилар. – Тошкент: Маънавият, 2001.</p> <p>2. Долимов, У. Туркистонда жадид мактаблари. Тошкент: Университет, 2006</p> <p>3. Дўстқораев Б. Ўзбекистон журналистикаси тарихи. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи, 2009.</p> <p>4. Жадидчилик: ислохот, янгилиниш,</p>			

	<p>мустақиллик ва тараққиёт учун кураш. Тошкент: Университет, 1999.</p> <p>5. Исмоил Гаспринский ва Туркистон. Тошкент: Шарқ, 2005.</p> <p>6. Ризаев, Ш. Жадид драмаси. Тошкент: Шарқ, 1997.</p> <p>7. Содиков, Ҳ. и др. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Биринчи китоб. Туркистон чор Россияси мустамлакачилиги даврида. Тошкент: Шарқ, 2000.</p> <p>8. Қосимов Б. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. – Тошкент: Маънавият, 2004.</p> <p>9. Қосимов Б. Маслакдошлар. – Тошкент: Шарқ 1994.</p> <p>10. Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик– Тошкент: Маънавият, 2002.</p> <p>11. Қосимов Б. Уйғонган миллат маърифати. – Тошкент: Маънавият, 2011.</p> <p>12. Марказий Осиё XX аср бошида: ислохотлар, янгиланиш, тараққиёт ва мустақиллик учун кураш (жадидчилик, мухториятчилик, истиклолчилик). Халқаро конференция материаллари. Тошкент: Маънавият, 2001.</p> <p>13. Муҳаммадждонова Л. Жадид мутафаккирларининг ахлоқий-эстетик қарашлари. –Тошкент: Университет, 2007.</p>
Fan dasturning informatsion-uslubiy ta'minoti	<p>1. www.ziyouz.com</p> <p>2. www.e-tarix.uz</p> <p>3. www.ziyouz.com</p>

**“ABDULHAMID CHO‘LPON HAYOTI VA IJODI” KURSINI
O‘QITISHNING MA‘RUZA TEXNOLOGIYASI**

Vaqt: 2 soat	Talabalar soni nafar
O‘quv mashg‘ulotining shakli	Muammoli ma‘ruza
Ma‘ruza mashg‘ulotining rejasi	
O‘quv mashg‘ulotining maqsadi:	Abdulhamid Cho‘lponning milliy she‘riyatning yangilanishida qo‘shgan hissasi va u kimlardan ilhomlangani, ta’sirlangani, tarjimalarning o‘rni, shoir ijodida ularning ahamiyati to‘g‘risida sabab bo‘lgan omillarni ko‘rsata berishlari zarur.
Pedagogik vazifalar: – jadidchilik harakati va uning namoyondalari haqida tushuntirish; – jadid adabiyotining yuzaga kelishida sabab bo‘lgan omillar; – jadidchilik harakatining bugungi kundagi ahamiyatini tushuntirib berish;	O‘quv faoliyatining natijalari. <i>Talaba:</i> – jadidchilik harakatiga tavsif beradi; – omillarni aytib beradi va izohlaydi; – jadidchilik harakatining bugungi kundagi ahamiyatini aytib beradi;
O‘qitish uslubi va texnikasi	Visual ma‘ruza, blits-so‘rov, bayon qilish, klaster, “BBB” texnikasi
O‘qitish vositalari	Ma‘ruzalar matni, E-board, tarqatma materiallar, grafik organayzerlar
O‘qitish shakli	Jamoa va guruh bo‘lib ishlash
O‘qitish shart-sharoiti	Elektron doska bilan jihozlangan xona

MA‘RUZA MASHG‘ULOTINING TEXNOLOGIK XARITASI

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat	
	O‘qituvchi	Talaba
1-bosqich. O‘quv mashg‘ulotiga kirish. 10 daqiqa	O‘qituvchi mashg‘ulot mavzusini e‘lon qiladi. Dars maqsadini aniq tushuntiradi, har bir bosqich uchun ajratilgan vaqt hajmini aniqlaydi, darsdan kutilayotgan natijalarni eslatadi.	Talabalar mashg‘ulot mavzusi hamda bosqichlari, qoidalari, kutilayotgan natijalarni aniq tushunib oladilar. Jamoaviy ta‘limiy faoliyatga tayyor bo‘ladilar, mavzuga nisbatan qiziqish shakllanadi.
2-bosqich. Asosiy bosqich. 55 daqiqa	Ma‘ruza mashg‘uloti rejasi va tuzilishiga muvofiq ta‘lim jarayonini tashkil qiladi. Jadidchilik tushunchisi bilan tanishtiradi. Umumiy tipologik metodni tavsiflaydi. Morfologik tipologiya usullarini izohlaydi.	Mashg‘ulot mavzusi bo‘yicha nimalarni bilishlari yoki bilishni istashlari aniqlanadi va bunda jadvalning 3-ustuni darsning yakuniy bosqichida to‘ldiriladi. Talabalarda ta‘limiy faoliyatga motivatsiya rivojlanadi, o‘quv-bilish faoliyatlari to‘g‘ri

	<p>(ma'ruza matni tayanch o'quv axborotida keltiriladi). Ma'ruzani bayon qilish davomida interfaol o'qitish usullarini qo'llash orqali talabalarni faollashtirishga erishadi, talabalarga muammoli savollar bilan murojaat qiladi.</p>	<p>rejalashtiriladi. Ularda ta'limiy maqsadlar asosida hamkorlikda ishlash, izlanish ko'nikmalari tarkib topadi. Talabalar muammoli savollarga shaxsiy fikr, nuqtai nazarlaridan kelib chiqqan holda erkin fikr bildiradilar. Taqdimotda keltirilayotgan ma'ruza matnini tezislar shaklida yozib oladilar. Talabalar faol hamkorlikda ta'lim olishni o'rganadilar, ularda onglilik va mas'uliyatlilik kabi kasbiy sifatlar shakllanadi. Refleksiya bosqichida talabalar o'qituvchi tomonidan berilgan muammoli savollar xususida fikrlaydilar, o'z nuqtai nazarlarini bildiradilar.</p>
<p>3-yakuniy bosqich. 10 daqiqa</p>	<p>Talabalar tomonidan ma'ruzada keltirilgan o'quv axborotining o'zlashtirilganlik darajasini aniqlash maqsadida mavzuga oid kichik esse yozish topshirig'i beriladi. Ilmiy axborot muhokama qilinadi.</p>	<p>Ilmiy axborot yozishda faol ishtirok etadilar.</p>
<p>Mustaqil ta'lim uchun topshiriq. 5 daqiqa</p>	<p>Mavzuni to'liq o'zlashtirish, muloqot vositalarining har biriga misollar tayyorlab kelish.</p>	<p>Mavzu bo'yicha maqola tayyorlaydilar.</p>

VII. KURS YUZASIDAN MASHG‘ULOTLAR VA MUSTAQIL TA’LIM YUZASIDAN KO‘RSATMALAR

O‘qitishda kasbiy yo‘naltirilganlikni amalga oshirishdagi faoliyati.

Ta’lim-tarbiya jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash yuzasidan o‘qituvchining amaliy faoliyati quyidagi bosqichlar:

– innovatsion texnologiyalarning metodologik asoslarini o‘zlashtirgan holda uni pedagogik amaliyotda qo‘llash yo‘llarini belgilash;

– innovatsion texnologiyalar talablari asosida ta’lim-tarbiya jarayonini loyihalash;

– o‘qitishning barcha shakllari: ma’ruza, seminar, amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlari, auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar, mustaqil ta’limning didaktik maqsadlarini e’tiborga olgan holda innovatsion texnologiyalarni tanlash va joriy etish;

– o‘qitishning asosiy shakllari bo‘lgan ma’ruza, seminar, amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlarida o‘rganiladigan mavzuni mazmunini e’tiborga olgan holda axborot-kommunikatsion va pedagogik innovatsiyalarni uyg‘unlashtirish va amalda qo‘llash;

– mazkur jarayondan olingan natijalarni tahlil qilish, umumlashtirish, talabalarning bilim, ko‘nikma va malakalaridagi bo‘shliqlarni aniqlash, ularni bartaraf etish yo‘llarini belgilashdan iborat.

Ta’lim tizimida interfaol ta’lim texnologiyalarining quyidagi shakllar mavjud:

Ta'lim innovatsiyalari bir necha turga ajratiladi:

1. Faoliyat yo'nalishiga ko'ra: pedagogik jarayonda yoki ta'lim tizimini boshqarishda qo'llaniladigan innovatsiyalar.
2. Kiritilgan o'zgarishlarning tavsifiga ko'ra: radikal, modifikatsiyalangan hamda kombinatsiyalangan innovatsiyalar.
3. O'zgarishlarning ko'lamiga ko'ra: tarmoq (lokal), modul va tizim innovatsiyalari.
4. Kelib chiqish manbaiga ko'ra: jamoa tomonidan bevosita yaratilgan yoki o'zlashtirilgan innovatsiyalar.

Zamonaviy sharoitda ta'lim samaradorligini oshirishning eng maqbul yo'li – bu mashg'ulotlarning interfaol metodlar yordamida tashkil etish.

“Interfaol” tushunchasi ingliz tilida “interact” (rus tilida “interaktiv”) “inter”– o'zaro, ikki taraflama, “act” – *harakat qilmoq, ish ko'rmq* kabi ma'nolarni anglatadi.

Interfaol ta'lim – ta'lim jarayoni ishtirokchilarining bilim, ko'nikma, malaka hamda muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim hisoblanadi.

Interfaollik ta'lim jarayoni ishtirokchilarining bilim, ko'nikma, malaka hamda muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etish layoqatiga egaliklaridir.

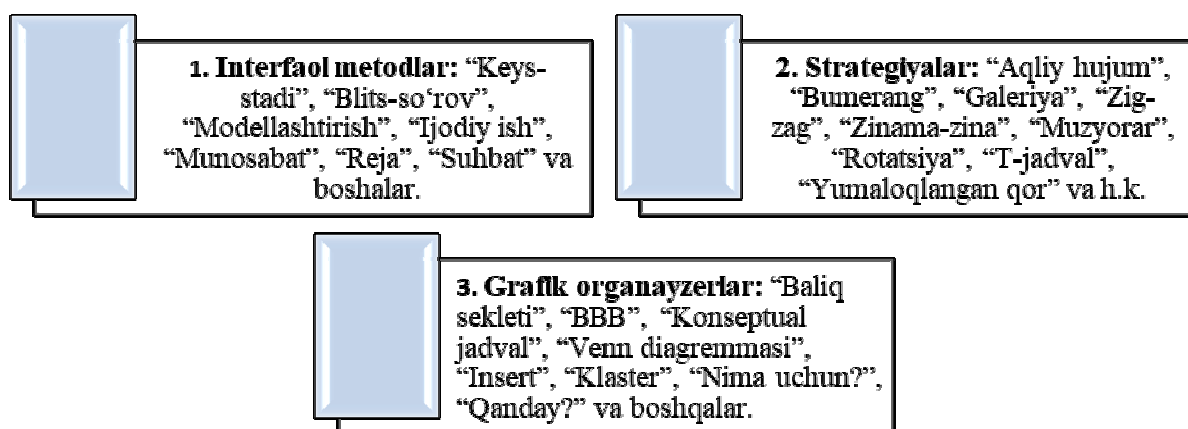
Mantiqiy nuqtai nazardan interfaollik, eng avvalo, ijtimoiy subyektlarning suhbat, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakat, faoliyatning olib borishlarini ifodalaydi.

An'anaviy ta'limda ham, tabiiy ravishda, suhbat asosini axborot tashkil etadi. Ammo axborot uzatishning asosiy manbai o'qituvchining tajribasi bo'lib, bu jarayonda u yetakchilik, dominantlik qiladi, ya'ni u darsning asosiy vaqtida bilimlarni og'zaki tarzida o'quvchi (magistrant)larga etkazib berishga intiladi. Faollik ko'rsatish o'qituvchigagina xos bo'lib, o'quvchi (magistrant)lar bu vaziyatda sust tinglovchi bo'lib qoladi. Ularning asosiy vazifasi o'qituvchini tinglash, zarur o'rinlarda yozish, savollar bilan murojaat qilinganida javob qaytarish, kam holatlarda ruxsat etilganidagina so'zlashdan iboratdir.

Interfaol ta'limning asosiy belgilari

Bugungi kunda respublika ta'lim muassasalarida interfaol ta'limning quyidagi eng ommaviy texnologiyalar qo'llanilmoqda:

Keyingi yillarda ta'limda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim asosiy o'rinni egallamoqda. Zamonaviy sharoitda ta'lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko'ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va unda mustaqil, tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirilishi talab qilinmoqda. O'zida ana shu imkoniyatlarni namoyon eta olgan ta'lim *shaxsga yo'naltirilgan ta'lim* deb nomlanadi. Ushbu ta'lim pedagog va magistrant o'rtasidagi o'zaro munosabat hamkorlik va tanlash erkinligiga asoslanib, magistrantni qadriyat sifatida e'tirof etilishini uchun sharoit yaratadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarining quyidagi turlari farqlanadi:

1. Modulli ta'lim texnologiyasi.
2. Muammoli ta'lim texnologiyasi.
3. Interfaol ta'lim texnologiyasi.
4. Individual ta'lim texnologiyasi.
5. Masofaviy ta'lim texnologiyasi.
6. Kompyuter ta'lim texnologiyasi.
7. Hamkorlik ta'lim texnologiyasi.
8. Loyiha ta'lim texnologiyasi.
9. Dasturiy ta'lim texnologiyasi.
10. Tabaqalashtirilgan ta'lim texnologiyasi.
11. Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasi.
12. O'yin texnologiyalari.
13. Gender ta'lim texnologiyasi.
14. Quvvatni tejoychi ta'lim texnologiyasi.

Mazkur ta'lim texnologiyalaridan *modulli ta'lim, muammoli ta'lim va interfaol ta'lim texnologiyalarini* faol qo'llash tavsiya qilinadi.

Ta'lim jarayonida faol qo'llanayotgan innovatsion texnologiyalardan biri **keys** stadi hisoblanadi. Keys texnologiyasi bugungi kungacha asosan iqtisod va huquq sohalarida qo'llab kelingan. Hozirgi kunda boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlarda foydalanish ham ta'lim samaradorligini oshirishi e'tirof etilmoqda.

Keys-stadi – (inglizcha *case* – to'plam, aniq vaziyat, *stadi* – ta'lim) keysda bayon qilingan va ta'lim oluvchilarni muammoni ifodalash hamda uning maqsadga muvofiq tarzdagi yechimi variantlarini izlashga yo'naltiradigan haqiqiy yoki sun'iy ravishda yaratilgan vaziyatning tahlil etilishiga asoslanadigan o'qitish metodi.

Keys-stadi usuli qo‘llanilgan o‘quv mashg‘ulotining texnologik xaritasi
Ishlar bosqichi va mazmuni

Ishlar bosqichi va mazmuni	F a o l i y a t	
	Ta‘lim beruvchi	Ta‘lim oluvchi
Tayyorgarlik	Tanishish uchun talabalarga keys materiallarini tayyorlaydi va avvalgi mashg‘ulotlarda arqatadi.	Keys mazmuni bilan tanishadilar
1-bosqich. O‘quv mashg‘ulotiga kirish. (5 daq.)	1.1. O‘quv mashg‘ulotining mavzusi, maqsadi, kutilayotgan natijalar va uni olib borish rejasi bilan tanishtiradi. Keys ahamiyatini va uni kasbiy bilimlarni rivojlantirishiga ta‘sirini tushuntiradi.	Diqqat qiladilar.
2-bosqich. Bilimlarni faollashtirish (10 daq.)	2.1. Talabalar bilimini faollashtirish maqsadida mavzuning asosiy tushunchalari bo‘yicha tezkor-so‘rov o‘tkazadi (ilova). 2.2. Amaliy mashg‘ulotda ishlash tartibi, baholash ko‘rsatkich va mezonlari bilan tanishtiradi (ilova).	Savollarga javob beradilar. Muhokama qiladilar, aniqlashtiruvchi savollar beradilar.
3-bosqich. Alohida Ishlash. (20 daq.)	3.1. Keys materiallarini muhokama qilishni tashkillashtiradi, ishlash qoidasi, vaziyatlarni tahlil qilish chizmasi, muammolarni ifodalashiga e‘tibor berishlariga qaratadi. 3.2. Vaziyatni mustaqil tahlil qilishni, muammoni ifodalashni, yechish yo‘llarini aniqlashni, so‘ngra uni yechish topshirig‘ini beradi	Keys materiallarini muhokama qiladilar, aniqlaydilar, savollar beradilar. Mustaqil ravishda tahlil qilish varag‘ini to‘ldiradilar, muammoni yechadilar.
4-bosqich. Kichik guruhlarda ishlash (20 daq.)	4.1. Talabalarni kichik guruhlariga bo‘ladi va topshiriq beradi: vaziyatni muhokama qilish va tahlil qilib ko‘rish, guruh uchun vaziyatni tahlil qilish varag‘ini to‘ldirish, yechish tartibini ishlab chiqish, topshiriqni yechish, taqdimotga tayyorlanish	Keysni yechish va taqdimot varag‘ini tayyorlash bo‘yicha harakatlar qiladilar
5-bosqich. Taqdimot (20 daq.)	5.1. Taqdimot, muhokama va guruhlar taqdimotini o‘zaro baholashni tashkillashtiradi. Javoblarni sharhlaydi, tahlil qilish va muammoli vaziyatni yechish jarayonida qilingan xulosalarga e‘tibor qaratadi.	Guruhlar taqdimot qiladilar. Boshqa talabalar munozarada ishtirok etadilar, savollar beradilar.

KONSEPTUAL JADVAL

O'rganilayotgan tushuncha, hodisa, fikrlarni uch va undan ortiq jihat va ko'rsatkichlari bo'yicha taqqoslashni ta'minlaydi hamda yaxshi samara beradi. Tizimli fikrlashga o'rgatish, muammoni tahlil qilish, ma'lumotlarni tuzulmaga keltirish, tizimlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish, o'rganilayotgan hodisalarning muhim belgilarini aniqlash, tadqiqot yo'nalishini belgilash, internetda axborot qidirish uchun tayanch so'z va iboralarni tanlash maqsadlarida tuziladi.

Jadval quyidagicha tuziladi: gorizontaal bo'yicha taqqoslanadigan tushunchalar, vertikal bo'yicha esa, ularning taqqoslanadigan turli jihat va xossalari joylashtiriladi.

Konseptual jadvalda o'zlashtirilayotgan o'quv materialining ancha qismini ixcham shaklda ifodalanadi. Bunday jadval mashg'ulotning metodik ta'minotini yanada boyitadi. Muayyan matn bo'yicha konseptual jadvallarni mikroguruhlarda aqliy hujumdan foydalanib tuzish va ularni guruh bo'yicha muhokama qilib, eng maqbul variantini qabul qilish amaliy mashg'ulotlarning «anglash» fazasida yaxshi natija berishi mumkin. Konseptual jadval yordamida bir necha kasb yoki mutaxassisliklarni taqqoslash ham mumkin. Dars davomida o'tkazilayotgan munozara davomida talabalarga konseptual jadval tuzish topshirig'ini berish tavsiya etiladi. Bunday jadval tuzishni uyga vazifa berish esa talabalarning mustaqil bilish faoliyatini yanada samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Fakultativ o'quv kursini o'qitishda **slaydlar, video, multivideo, qisqa metrajli hujjatli filmlardan** foydalanish mumkin. Shuningdek, o'qitishning **an'anaviy va ilg'or usullarini, shuningdek, o'qitishning an'anaviy va ilg'or uslublarini, jumladan, ekspress so'rovlar, test so'rovlari, dasturiy o'qitish, davra suhbatlarini o'tkazish, muammoli o'qitish texnik vositalarini qo'llash, ekskursiya** va boshqa usullardan foydalanish orqali amalga oshiriladi.

Mustaqil ta'lim-tarbiya jarayoni mashg'ulotlari ma'ruza, muloqot, munozara, taqdimot tarzida tashkil etiladi. Ushbu mashg'ulotlarni quyidagi algoritim (bilish, qo'llash, tahlil qilish va natija) asosida amalga oshiriladi.

Talabalarga fakultativ o'quv kursini zamonaviy usulda o'rgatish, ularning mustaqil bilim olishiga sharoit yaratish hamda olgan bilimini mustaqil ravishda baholash uchun quyidagilardan foydalaniladi:

– “Aqliy hujum”, “Debatlar” “Rreynstorming”, “Klaster” (axborotni yig'ish), “Sinkveyn” (axborotni yig'ish, “Akvarium”, “Charxpalak”, “Gyalar bahsi”, “Matbuot-konferensiyasi” kabi yangi pedagogik texnologiyalaridan foydalanish.

– Talabalarni oldindan tarqatma materiallar bilan ta'minlashga erishish.

– Talabalarning kichik guruhlariga bo'lib, murabbiy-ustozlar rahbarligida mustaqil bilim olishga o'rgatish.

– ma'ruza matnidagi jadval diagramma va raqamli ma'lumotlarni oldindan tayyorlab, guruh talabalariga tarqatish. (Bu usul o'qituvchining vaqtini tejab, talabalarni ortiqcha yozishdan ozod qiladi).

– Test savollari tuzish.

– “Tayanch” iboralarni ishlab chiqib, talabalarga ularni mukammal o‘zlashtirishda ko‘maklashish.

– talabalarni zamonaviy kompyuter dasturlari asosida tayyorlangan slaydlar bilan ko‘rgazmali ma‘ruza qilishga o‘rgatish kabi usullardan foydalanish mumkin.

MUSTAQIL TA’LIMNI AMALGA OSHIRISH

Talaba mustaqil tayyorlanganda fakulteti o‘quv kursi xususiyatlaridan kelib chiqqan holda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi:

– Tarqatma materiallar bo‘yicha fakultativ o‘quv kurs mavzularni o‘zlashtirish. Bunda o‘qituvchi asosiy materialning bayon qilinishiga alohida ahamiyat berishi lozim bo‘ladi. Tarqatma materiallar hajmi har bir mavzu bo‘yicha 3-5 sahifa bo‘lishiga erishish kerak. Bunday ish natijalari reyting nazoratining muvofiq bosqichlarida tekshiriladi.

– O‘qitish va nazorat qilishning avtomatlashtirilgan tizimlari bilan ishlash. Bu usul mashg‘ulotlar hamda mustaqil ishga tayyorgarlik ko‘rish jarayonida qo‘llanilishi mumkin.

– O‘z-o‘zini baholash orqali bilimni uzluksiz nazorat qilish. Talaba maxsus formula yordamida o‘z bilimini o‘zi baholaydi va maxsus nazorat daftarlariga qayd etib boradi.

– Fakultativ o‘quv mavzulari bo‘yicha adabiyotlarni o‘rganish va tahlil qilish, qo‘shimcha adabiyotlar ishlash hamda ularni o‘rganish;

– Talabalarning mustaqil ta‘lim va taqdimot bilan bogliq holda fakultativ o‘quv kursining muayyan mavzularni chuqur o‘rganish. Mustaqil ishning bu shakli barcha semestr talabalariga tavsiya etiladi.

– Internet materiallari.

– Audio manbalar.

– Axborot-resurs markazlaridagi mavjud davriy matbuot materiallari.

– Avtomatlashtirilgan o‘rgatuvchi nazorat qiluvchi tizimlar bilan ishlash. Bu mashg‘ulotlar talabani bilimlarni yanada mustahkamlaydi, tafakkurini boyitadi

TAQDIMOTLARNI AMALGA OSHIRISH

Taqdimotlar fakultativ o‘quv kursda olingan bilim, malaka va ko‘nikmaning amalda qo‘llanilishi, ya‘ni yangi shaxs madaniyati tarziga aylanganligi darajasini ko‘rsatuvchi indikator vazifasini o‘taydi. Taqdimotlar o‘quv taqvimiy rejada ko‘rsatilgan mavzular doirasida tavsiya etilgan mavzularga bag‘ishlanadi. Talaba mavzuni tanlashga imkon beriladi.

Taqdimotga tayyorlanish jarayonida talabaga quyidagi tavsiyalar va ko‘mak beriladi:

– fakultativ o‘quv kursi mavzulari bo‘yicha adabiyotlarni o‘rganish va tahlil qilish, qo‘shimcha adabiyotlar ustida ishlash hamda ularni o‘rganish;

– internet materiallarini topish va unumli foydalanish;

– audivizual manbalardan foydalanish;

– axborot resurslari markazidagi mavjud davriy matbuot materiallaridan foydalanish.

TAVSIYA ETILADIGAN TAQDIMOT MAVZULARI

1. Turkiston xalqining milliy qahamoni.
2. Abdulhamid Cho‘lpon hayoti va faoliyatining o‘rganilishi.
3. Cho‘lponning boshqaruv usullari va siyosiy partiyalar faoliyatiga doir qarashlari.
4. Cho‘lpon marsiyalari.
5. Cho‘lpon va teatr.
6. Cho‘lpon va matbuot.
7. Cho‘lpon – adib.
8. Cho‘lponning tanqidiy qarashlari.
9. Cho‘lpon publitsistikasi.
10. Cho‘lponning til masalasiga oid qarashlari.
11. Cho‘lpon va milliy g‘oya targ‘iboti.
12. I. Gasprinskiy va Cho‘lpon munosabatlari.
13. “Yorqinoy” – dramasida xotin-qizlar obrazi.
14. Cho‘lponni anglash.
15. “Kecha va kunduz” romanida yozuvchining niyati.

VIII. FAKULTATIV KURS MAVZULARINING QISQACHA MAZMUNI

MA’RUZALAR

Birinchi mashg‘ulot: Abdulhamid Cho‘lpon hayoti va ijodi.

O‘tkazish shakli: ma’ruza.

O‘qituvchi talabalarni Abdulhamid Cho‘lpon hayoti va ijodi bilan aloqador eng muhim va asosli ma’lumotlar bilan tanishtiradi. Cho‘lpon Vatan va millat ozodligi g‘oyasini ifoda etgan yoniq lirik asarlari bilan milliy she’riyatimizga yangicha mazmun, yangi ruh bag‘ishlagani, “Kecha va kunduz” romani va turkum hikoyalari bilan zamonaviy o‘zbek nasri rivojiga munosib hissa qo‘shgani, “Yorqinoy dramasi” va otashin ruhdagi badiiy publitsistikasi bilan millat ma’rifatini yuksaltirishga intilgani tahliliy asosda tushuntiradi.

Ijodkor yashagan tarixiy sharoit va davr ijtimoiy-siyosiy jarayonlari to‘g‘risida tasavvur uyg‘otadi. Cho‘lpon hayoti va faoliyati tadqiq etilgan ishlar bilan tanishtiradi. Cho‘lponning ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga kirib kelishida muhim ta’sir ko‘rsatgan omillar izohlanadi. Cho‘lpon hayoti va ijodini o‘rganishning ahamiyatini bugungi milliy g‘oya va mafkura negizida tushuntirib o‘tadi.

(Shu o‘rinda Abdulhamid Cho‘lpon hayoti va ijodi yoritilgan tegishli multimedia materiallari namoyish etiladi)

Interfaol metod

Mazkur mashg'ulotda o'qituvchi Didaktik o'yin texnologiyasi (Matbuot konferensiyasi)dan foydalanadi. Matbuot konferensiyasi darsi o'qituvchining kirish so'z bilan ochiladi. U kirish so'zida darsning mavzusi, maqsadi va borishi bilan talabalarni tanishtirib, bugungi matbuot konferensiyasi Cho'lpon hayoti va ijodini o'rganishning muhim jihatlarini yoritish, jadidchilik g'oyalarining bugungi milliy mafkuramizga mos keluvchi nuqtalarini tahlil qilish, Cho'lpon faoliyati va qarashlarining keng targ'ib etilishi va o'rganilishi masalalariga bag'ishlanishi, konferensiyada faylasuf-jamiyatshunos olimlar, san'at va davlat arboblari, soha mutaxassislari, shuningdek, respublikamiz ommaviy axborot vositalarining muhbirlari ishtirok etayotganligini qayd etadi.

“Matbuot konferensiyasi”da muhbirlarning rolini bajarayotgan talabalar olimlarga quyidagi savollar bilan murojaat etishlari mumkin:

1. XX asr boshlari Turkistonda jadidlar amalga oshirgan islohotlar va ularning mohiyati nimadan iborat?
2. Abdulhamid Cho'lponning siyosiy-ijtimoiy tafakkuri tadrijida muhim turtki bo'lgan omillar
3. Cho'lpon ijodi bo'yicha qanday tadqiqotlar yaratilgan
4. Cho'lponga nisbatan rejalashtirilgan siyosiy qotillik sabablarini tushuntiring.

Qo'llash: tarixiy haqiqatni to'g'ri anglab yetishda, Cho'lpon faoliyatining o'ziga xos jihatlarini belgilab olishda hamda “Milliy uyg'onish adabiyoti”, “O'zbek adabiyoti tarixi”, “Pedagogika”, “Tarix”, “Milliy matbuot” fanlarining tegishli mavzulariga qo'llash mumkin.

Natija: Abdulhamid Cho'lpon hayoti va ijodi to'g'risida tasavvurga ega bo'ladi. Cho'lpon hayotini o'rganishning maqsad va mohiyatidan hamda mamlakatimizda san'at va adabiyot sohasida amalga oshirilayotgan yangilanish jarayonlaridan xabardor bo'ladi. Talabada jadidchilik harakati, jadidlarning milliy hurriyat yo'lidagi jasoratini xolisona baholash ko'nikmalari paydo bo'ladi.

Tayanch tushunchalar: Abdulhamid Cho'lpon, jadidchilik harakati, milliy uyg'onish adabiyoti, Turkiston, maa'rifat, madaniyat, istiqlol, sayohat, haj safari, cho'lponshunoslik, yangi usul maktabi, gazeta, Vatan taraqqiyoti.

Ikkinchi mashg'ulot Cho'lponning milliy she'riyat yangilanishidagi o'rni.

O'tkazish shakli: ma'ruza.

O'qituvchi Cho'lponning XX asr boshi jahon badiiy tafakkuri darajasini belgilab bergani ayni haqiqat ekanligini uqtiradi. O'zini millat fidoyisi deb bilgan, milliy adabiyotni yuksaltirish orqali o'z xalqini umumjahon miqyosiga olib chiqishni maqsad qilgan har bir ijodkor badiiy tafakkuri darajasini o'z davrining eng ilg'or tendensiyalariga muvofiqlashtirishi zarur. Bunda u, albatta, o'zi bilan bir zamonda yashab ijod qilayotgan jahon adiblarining yutuqlari va tajribalaridan unumli foydalanishi, kerak bo'lsa, ular bilan o'zaro mubohasaga kirishi taqozo etiladi. Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon XX asr boshida o'zbek adabiyotini Abdulla Qodiriy va Abdurauf Fitrat bilan baqamti turib, ana shunday darajaga

yetkaza oldi. Shu ma'noda, Cho'lpon ijodini jahon adabiyoti kontekstida tadqiq qilish, nazarimizda, eng to'g'ri yo'l bo'ladi. Biroq bu o'rinda shuni nazarda tutmoq zarurki, "Adabiy ta'sir yoki komparativistika jarayoni har bir milliy adabiyot doirasida o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi".

XX asr boshlaridagi milliy she'riyatning tamal toshini qo'yishda Cho'lpon She'riyatimizning ham mazmun, ham shakl jihatdan yangilanishida shoir nazmiy asarlarining o'rni alohida ekanini ta'kidlab o'tish zarur.

Cho'lpon mansub ijtimoiy-adabiy muhitni O'zbekiston yoki Markaziy Osiyo bilangina chegaralash yaramaydi. U Rossiya, Turkiya, Germaniya va boshqa bir qator mamlakatlardagi adabiy harakatlar bilan bevosita tanishib, o'ziga xos aloqada bo'lgani yaxshi ma'lum. Negaki, Ismoil Gasprinskiy ilgari surayotgan turkiy xalqlar boshida asrlar bo'yi davom etib kelayotgan milliy inqirozni bartaraf etish va dunyoning ilg'or xalqlari qatoriga olib chiqishni ko'zda tutuvchi jadidchilik harakati, milliy uyg'onish g'oyalari shoir ijodining mafkuraviy asosini tashkil etar edi. Jadidchilik va jadid adabiyoti milliy ma'rifatni jahon ilm-fani va san'ati bilan uyg'un taraqqiy ettirish g'oyasiga asoslangani ma'lumdir.

Garchi alohida zikr etilmagan bo'lsa-da, Cho'lpon ijodida jahon adabiyoti yalovbardorlari, darg'alari ijodiga xos uslub va dard qaynoq ifoda topadi. Bu uslub va dard shoirning Rossiya, Turkiya va Ozarbayjon kabi yurtlarga safarlari, u yerlarda turli darajadagi adabiyot ahli bilan ijodiy muloqotlari natijasida shakllangan. Bu qarashni uning ayrim mavzulari va obrazlari orqali keyinroq tahlil qilamiz, hozir esa shoir badiiy-estetik tafakkurining o'sishi va rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatgan ijtimoiy va xususiy omillarni aniqlashga harakat qilamiz.

(Shu o'rinda Cho'lpon ijodiga tegishli multimedia materiallari namoyish etiladi)

Interfaol metod

Yoshlar uch guruhga bo'linib, 1-guruh pedagog, 2-guruh ta'lim oluvchi, 3-guruh esa kuzatuvchi mansub vakillar sifatida ishtirok etishadi. Mashg'ulot davomida olingan tushunchalar asosida milliy pedagogikamizning ilk ko'rinishlari, o'qitish tizimi, jadid maorif ta'limidagi islohotlar xususida fikr yuritishadi. Talabalar tomonidan bildirilgan fikrlarning asosli ekanligiga qarab ruhan rag'batlantiriladi.

Qo'llash: tajribali pedagog, san'atshunos, tarixchi mutaxassislar bilan birgalikda interfaol uslubda mashg'ulot olib boriladi.

Natija: Cho'lponning jadidchilik va jadid adabiyoti milliy ma'rifatni jahon ilm-fani va san'ati bilan uyg'un taraqqiy ettirish g'oyasiga asoslangani haqida ma'lumot olib, jadid pedagogikasining bugungi milliy pedagogikamizda tutgan o'rni, ahamiyatini tushunib yetadilar.

Tayanch iboralar: badiiy-estetik tafakkur, she'riyat, diniy hamda dunyoviy fanlar, qadim-jadid munozarasi, savodxonlik, madrasa va maktab ta'limi, o'qitish tartibi.

Uchinchi mashg'ulot: Cho'lpon va matbuot.

O'tkazish shakli: ma'ruza.

O'qituvchi talabalarni Abdulhamid Cho'lponning publitsistik faoliyati, maqola va xabarlari, uning muharrirligida nashr etilgan "Buxoro axbori" gazetasi faoliyati bilan tanishtiradi. Cho'lpon publitsistikasining o'ziga xos jihatlari, unda aks ettirilgan g'oyalar, tahlil qilinadi. Abdulhamid Cho'lpon publitsistikasi to'laligicha Istiqlol ruhi, maqsadlari bilan yo'g'rilganligi, millat manfaati uchun xizmat qilganligi haqida bayon etiladi. Vaqtli matbuotning ijtimoiy-siyosiy, madaniy hayotga o'tkazgan ta'siri, Abdulhamid Cho'lponning matbuot ishlarida turk, tatar, ozarbayjon, rus matbuoti tajribalari asosida ish ko'rganligi, matbuot va mahalliy aholi munosabati, mushtariy va muharrirlar malakasi qay darajada bo'lganligi, Abdulhamid Cho'lpon publitsistikasida aks etgan g'oyalarning bugungi kunga muvofiqligi masalalari bayon etiladi.

(Shu o'rinda Abdulhamid Cho'lpon va matbuot mavzusidagi multimedia materiallari namoyish etiladi)

Interfaol metod

O'qituvchi yoshlarga FSMU texnologiyasining to'rt bosqichi yozilgan qog'oz varaqlarini tarqatadi va yakka tartibda ularni to'ldirishni iltimos qiladi.

Vazifa. Cho'lpon publitsistikasi qanday g'oyalarni aks ettirgan? savoli bo'yicha quyida fikrlaringizni bayon eting?

F – fikringizni bayon eting;

S – fikringiz bayoniga biron sabab ko'rsating;

M – ko'rsatgan sababingizni asoslovchi misol keltiring;

U – fikringizni umulashtiring.

Yoshlarning o'zlari yozgan fikrlarini o'qib himoya qilishlari so'raladi. Bu texnologiya tinglovchilarni o'z fikrini himoya qilishga, erkin fikrlash va o'z fikrini boshqalarga o'tkazishga, ochiq holda bahslashishga, shu bilan birga, bahslashish madaniyatini o'rgatadi. O'qituvchi esa ularning fikrlarini to'g'ri yo'naltirish orqali mavzuni to'g'ri anglashlariga harakat qiladi.

Qo'llash: adabiyotshunos, jurnalist, tarixchi, dinshunos mutaxassislar bilan birgalikda interfaol uslubda mashg'ulot olib boriladi.

Natija: yoshlarda Cho'lponning shoir, publitsist, noshir sifatidagi faoliyati haqida tushuncha va tasavvurlar shakllanadi. Cho'lponning milliy matbuotimiz rivojiga qo'shgan ulushi, maqola va xabarlarining qanday maqsadlarga xizmat qilganligi, tashqi davriy nashrlardagi ishtiroki masalalarini tahlil etadilar. "Buxoro axbori" gazetasi faoliyati misolida Cho'lponning muharrirlik iqtidoriga baho berish imkoniga ega bo'ladilar. Cho'lpon til, madaniyat, matbuot, taraqqiyot haqidagi fikrlarining bugungi kunda ham naqadar dolzarbligini anglab yetadilar.

Tayanch tushunchalar: Cho'lpon, matbuot, felyeton, publitsistika, "Buxoro axbori" gazetasi, tanqid, senzura, muharrirlik faoliyati.

To'rtinchi mashg'ulot: Abdulhamid Cho'lponning siyosiy-ijtimoiy qarashlari. Cho'lpon va milliy g'oya targ'iboti.

O'tkazish shakli: ma'ruza.

O'qituvchi talabalarni Abdulhamid Cho'lponning siyosiy-ijtimoiy qarashlari va ularning milliy g'oya targ'ibotidagi o'rni haqida tushuncha beradi. Ma'naviy-ma'rifiy vazifalarni amalga oshirish maqsadida ijtimoiy-siyosiy maydonga kelgan jadidlarning birlashishi va keng qanot yozishida Cho'lponning xizmatlari beqiyos ekanligiga urg'u berib o'tadi. Milliy mustaqillikka erishish uchun Cho'lpon tanlagan siyosiy-mafkuraviy yo'l, idora usuli, Turkiston muxtoriyatining tashkil etilishi, Cho'lponning diplomatik faoliyati, huquqiy qarashlari tahlil qilinadi. Cho'lponning siyosiy-ijtimoiy qarashlari, siyosiy jarayonlardagi tutgan o'rni, Turkiston muxtoriyatining tashkil etilishi, Cho'lponning diplomatik faoliyati, huquqiy qarashlarini bugungi kun nuqtayi nazaridan baholashga harakat qiladi. Cho'lponning dindan diniy-etnik adovatni kuchaytirish maqsadlarida emas, balki milliy-ozodlik, ijtimoiy taraqqiyot uchun kurashda, Turkistondagi yetakchi siyosiy kuchlar va ijtimoiy qatlamlarni birlashtirish yo'lida foydalanish tarafdori bo'lganligi to'g'risida fikr-mulohaza bildiriladi.

(Shu o'rinda Abdulhamid Cho'lpon va matbuot mavzusidagi multimedia materiallari namoyish etiladi)

Interfaol metod

Yoshlar 2 guruhga bo'linadilar. 1-guruh Abdulhamid Cho'lponning siyosiy-huquqiy mavzudagi maqolalarini, 2-guruh Cho'lponning milliy o'zlik, qadriyatlar xususidagi qarashlarini tahlil etadilar. Mashg'ulot jarayonida olingan tushuncha va ma'lumotlar asosida to'g'ri va noto'g'ri fikrlash holatlari ko'rsatib beriladi. Talabalar tomonidan bildirilgan fikrlarning asosli ekanligiga qarab ruhan rag'batlantiriladi.

Qo'llash: talabalarni Cho'lpon siyosiy-ijtimoiy tafakkuri bilan tanishtirish, milliy ozodlik uchun kechgan kurashlar va Cho'lpon ishtiroki, davlat dumasi, qozilar, partiyalar, siyosiy boshqaruv usuli haqidagi Cho'lponning o'z qarashlari, ijtimoiy-siyosiy maqolalarining ijtimoiy tafakkur tadrijiga ko'rsatgan ta'sirini tushunishda qo'l keladi. Bunda jurnalistika, tarix, milliy uyg'onish sohasi mutaxassislarining fikrlari muhim ahamiyatga ega.

Natija: Cho'lpon faoliyatining barcha nuqtalari: ta'lim, madaniyat, teatr, matbuot, adabiyot, siyosat – bularning barchasi milliy istiqlol, milliy o'zlikka erishish, millatni ma'rifatli qilish yo'lida birlashganligini tushunib yetadilar. Uning keng ijtimoiy-siyosiy tafakkuri, sud-huquq tizimi, siyosiy boshqaruv xususidagi qarashlaridan xabardor bo'lishadi.

Tayanch tushunchalar: Turkiston mustamlakasi, rus hukumati, siyosiy harakatlar, syezd, дума, partiya, kadetlar, milliy o'zlik, milliy til.

MULOQOTLAR

Birinchi mashg‘ulot: Abdulhamid Cho‘lpon va Turkistonda jadidchilikning shakllanishi

O‘tkazish shakli: muloqot.

Turkistonda “jadid” nomini olgan ziyoli qatlam XX asrning birinchi 10 yilligida shakllanishi, Turkiston jadidchiligining asosini Toshkent, Samarqand, Buxoro va Qo‘qon shaharlari va atrofidagi ma‘rifatparvarlar tashkil etgani, Turkistonga jadidchilik g‘oyalarining kirib kelishida jadidchilik harakatining asoschisi qrimlik Ismoil Gasprinskiyning (1851-1914) faoliyati, ayniqsa, u nashr qilgan “Tarjimon” gazetasi muhim rol o‘ynagani, Cho‘lponning Vatan va millat ozodligi g‘oyasini ifoda etgan yoniq lirik asarlari bilan milliy she‘riyatimizga jadidona ruh bag‘ishlagani, “Kecha va kunduz” romani hamda turkum hikoyalari orqali jadidchilik g‘oyalarini ta‘sirchan badiiy aks ettirgani, “Yorqinoy dramasi” va otashin ruhdagi badiiy publitsistikasi bilan millat ma‘rifatini yuksaltirish borasidagi faoliyati tahlil qilinadi.

Interfaol metod

Mashg‘ulot zamonaviy pedagogik texnologiyaning “Munozarali dars” metodi asosida o‘tkaziladi. Mashg‘ulot o‘qituvchining kirish so‘zi bilan ochiladi. O‘qituvchining kirish so‘zi tugagandan so‘ng “Munozarali dars”ning talablarini tushuntiradi. Bu quyidagilardan iborat:

1. Guruh talabalari kontingentdan kelib chiqqan holda 3 yoki 4 jamoaga ajratiladi.

2. Jamoa o‘ziga nom tanlaydi (jamoaning nomi falsafiy-estetik ma‘noni anglatishi kerak).

3. Har bir jamoa o‘zining yetakchi liderini saylaydi. Jamoaning fikrini lider ayta olishi mumkin, qo‘shimchalar liderning fikridan keyin bildiriladi.

4. Baholashda jamoa a‘zolarining javobidagi mustaqil fikrlash, ilmiy asoslash, hayotiy isbotlash masalalari ham hisobga olinishi ta‘kidlanadi.

Bir jamoa ikkinchi jamoa fikrini tanqid qilishi, sharhlashi, qo‘shimcha fikr bildirish va ilmiy savollar bilan murojaat qilishi mumkin. Munozarali darsda jamoalfrga quyidagi savollar beriladi:

1-jamoaga. Gasprinskiy va Cho‘lpon munosabatlari qaysi yillarda boshlangan?

2-jamoaga. Gasprinskiy va Cho‘lponning siyosiy qarashlari, til va maorif xususidagi munosabatlarini aynan bir xil bo‘lgan deb hisoblaysizmi?

3-jamoaga. “Tarjimon” gazetasining Cho‘lpon faoliyatiga ta‘sirini gapirib bering.

Qo‘llash: mashg‘ulot tarixchi, adabiyotshunos, jurnalist, siyosatshunoslar, huquqshunoslar, ma‘naviyat targ‘ibotchilari, hayot tajribasiga ega bo‘lgan mutaxassislar bilan birgalikda olib boriladi.

Natija: Gasprinskiyning Turkiston ziyolilariga, xususan, Cho‘lponga ko‘rsatgan ta‘siri, Cho‘lponning davr ijtimoiy-siyosiy jarayonlaridan boxabar bo‘lishida “Tarjimon” gazetasining o‘rni, ushbu ikki ma‘rifatparvarning “til

birligi” masalasidagi qarashlari, Gasprinskiy g‘oyalarini Turkistonda keng yoyishda Cho‘lponning xizmatlari to‘g‘risida yangi bilimlarga ega bo‘lishadi.

Tayanch tushunchalar: I.Gasprinskiy, Turkiston, “Tarjimon”, “til birligi”(tavhidi lison), usuli jadid maktablari, “Sayohat xotiralari”.

Ikkinchi mashg‘ulot: “Cho‘lpon va kitobxonlik”

O‘tkazish shakli: muloqot.

Cho‘lpon mumtoz adabiyotimizning buyuk namoyondalaridan A.Navoiy, M.Bobur, Uvaysiy va Furqatlar ijodini mukammal o‘qiganligi haqida ma’lumot beriladi. Undan tashqari Cho‘lpon rus adabiyoti klassiklaridan A.S.Pushkin, N.V.Gogol, I.S.Turgenev, Ivan Franko, A.P.Chexov, L.Andreev, A.M.Gorkiy, A.Blok, A.Serafimovich va I.A.Krilov asarlarini o‘zbek tiliga tarjima qilish orqali bu adabiyotning ta’sirchan usullarini egallab olganligi xususida bayon etiladi.

Interfaol metod

Mazkur mashg‘ulotda o‘qituvchi Didaktik o‘yin texnologiyasi (Matbuot konferensiyasi)dan foydalanadi. Matbuot konferensiyasi darsi o‘qituvchining kirish so‘z bilan ochiladi. U kirish so‘zida darsning mavzusi, maqsadi va borishi bilan talabalarni tanishtirib, bugungi matbuot konferensiyasi “Cho‘lpon va kitobxonlik” mavzusida fikr yuritganda Cho‘lpon yoshligidan kitobga oshno bo‘lgani va undan tashqari otasi tufayli chet el nashrlaridagi gazeta va jurnallarni qiziqish bilan o‘qishi to‘g‘risida fikr yuritiladi va konferensiya tashkil qilinadi.

Konferensiyada adabiyotshunoslar, faylasuf-jamiyatshunos olimlar, san’at va davlat arboblari, soha mutaxassislari, shuningdek, respublikamiz ommaviy axborot vositalarining muhbirlari ishtirok etayotganligini qayd etadi.

“Matbuot konferensiyasi”da muhbirlarning rolini bajarayotgan talabalar olimlarga quyidagi savollar bilan murojaat etishlari mumkin:

1. Cho‘lpon ijodida Navoiy an‘nalari qanday davom ettirilgan?
2. Cho‘lpon ijodida jahon adabiyoti namoyondalarining ta’siri haqida nima deya olasiz?
3. Cho‘lpon Maksim Gorkiy ijodxonasidan ta’sirlangan jihatlari qaysi o‘rinlarda deb o‘ylaysiz?
4. Cho‘lpon tarjimalarining bugungi ahamiyati nimada?

Qo‘llash: tarixiy haqiqatni to‘g‘ri anglab yetishda, Cho‘lpon faoliyatining o‘ziga xos jihatlarni belgilab olishda hamda “Milliy uyg‘onish adabiyoti”, “O‘zbek adabiyoti tarixi”, “Pedagogika”, “Tarix”, “Milliy matbuot” fanlarining tegishli mavzulariga qo‘llash mumkin.

Natija: Abdulhamid Cho‘lpon hayoti va ijodi to‘g‘risida tasavvurga ega bo‘ladi. Cho‘lpon hayotini o‘rganishning maqsad va mohiyatidan hamda mamlakatimizda san’at va adabiyot sohasida amalga oshirilayotgan yangilanish jarayonlaridan xabardor bo‘ladi. Talabada jadidchilik harakati, jadidlarning milliy hurriyat yo‘lidagi jasoratini xolisona baholash ko‘nikmalari paydo bo‘ladi.

Tayanch tushunchalar: Abdulhamid Cho‘lpon, jahon konteksti, hurriyat, kutubxona dastur, kitobxonlar, ma’rifat, madaniyat.

MUNOZARALAR

Birinchi mashg'ulot: Cho'lponning "Adabiyot nadir" maqolasi
O'tkazish shakli: munozara.

Cho'lponning birinchi tanqidiy asari "Adabiyot nadir?" maqolasi bo'lib, "Sadoi Turkiston" gazetasida 1914-yil 4-iyun kuni e'lon qilingan. Cho'lpon uni 16 yoshida yozgan. Maqola shaklan ixcham bo'lsa-da, mazmunan teran. Iqtidorli insongina tafakkurning bunchalik yuqori darajasiga ko'tarilishi mumkin. Yosh munaqqid uchun adabiyot quruq g'oyalar majmuasi emas, inson ruhiyati bilan bo'lgan hodisa Cho'lpon "Adabiyot nadir?" maqolasida shunday yozadi: "Adabiyot chin ma'nosi ila o'lgan, so'ngan qoralangan, o'chg'an, majruh yarador ko'ngilga ruh bermak uchun, faqat vujudimizga emas, qonlarimizga qadar singishgan qora balchiqlarni tozalaydurgan, o'tkir yurak kirlarini yuvadurg'on toza ma'rifat suvi, xiralashgan oynalarimizni yorug' va ravshan qiladurgan, chang va tuproqlar to'lgan ko'zlarimizni artub tozalaydurg'on budoq suvi..." .

Interfaol metod

Mashg'ulot zamonaviy pedagogik texnologiyaning "Munozarali dars" metodi asosida o'tkaziladi. Mashg'ulot o'qituvchining kirish so'zi bilan ochiladi. O'qituvchining kirish so'zi tugagandan so'ng "Munozarali dars"ning talablarini tushuntiradi. Bu quyidagilardan iborat:

1. Guruh talabalari kontingentdan kelib chiqqan holda 3 yoki 4 jamoaga ajratiladi.
2. Jamoa o'ziga nom tanlaydi (jamoaning nomi falsafiy-estetik ma'noni anglatishi kerak).
3. Har bir jamoa o'zining yetakchi liderini saylaydi. Jamoaning fikrini lider ayta olishi mumkin, qo'shimchalar liderning fikridan keyin bildiriladi.
4. Baholashda jamoa a'zolarining javobidagi mustaqil fikrlash, ilmiy asoslash, hayotiy isbotlash masalalari ham hisobga olinishi ta'kidlanadi.

Bir jamoa ikkinchi jamoa fikrini tanqid qilishi, sharhlashi, qo'shimcha fikr bildirish va ilmiy savollar bilan murojaat qilishi mumkin. Munozarali darsda jamoalarga quyidagi savollar beriladi:

1-jamoaga. "Adabiyot nadir" maqolasining jadid matbuotida tutgan o'rni xususida fikr bildiring?

2-jamoaga. "Adabiyot nadir" maqolasidan parcha keltiring va izohlang.

3-jamoaga. "Adabiyot nadir" va mushtariylar e'tirozini qanday baholaysiz?

Qo'llash: mashg'ulot, adabiyotshunos, jurnalist, ma'naviyat targ'ibotchilari, hayot tajribasiga ega bo'lgan mutaxassislar bilan birgalikda olib boriladi.

Natija: Turkistondagi vaqtli matbuot, "Adabiyot nadir" muhim ilmiy-ma'rifiy maqola, xabarlarining qiymati, Cho'lpon ma'rifatchilik g'oyalarini keng yoyishda asosiy minbar vazifasini ham o'taganligi to'g'risida yangi bilimlarga ega bo'lishadi.

Tayanch tushunchalar: Cho'lpon, vaqtli matbuot, "Adabiyot nadir", idora, felyeton, iqtiboslar, ruknlar.

Ikkinchi mashg‘ulot: “Yorqinoy” dramasi tarbiyaviy ahamiyati.

O‘tkazish shakli: munozara.

O‘qituvchi talabalarga o‘zbek dramaturgiyasining ilk nishonasi hisoblangan “Yorqinoy” dramasi asosiy mohiyatini, g‘oyaviy maqsadlarini bayon qilib beradi. “Yorqinoy” dramasi 1926-yilgi Moskva bosmasi asosida amalga oshirilgan. Asar o‘zbek dramateatri repertuarida eng uzoq saqlangan asarlardan ekanligini ta’kidlash joiz, salkam 10 yil saqlangan asarlardan. Asarning markazida Yorqinoy obrazi turadi. Muallif asar voqyealariga ijtimoiy (oq-qora) bo‘yoq beradi. Yorqinoy xonning o‘g‘liga turmushga chiqmaydi. Yorqinoy Po‘lat bilan xalq orasida bo‘lishni xoxlaydi va unga yordam berishi sabablarini tushuntiradi/

Interfaol metod

Mashg‘ulot zamonaviy pedagogik texnologiyaning “Insert texnikasi” metodi asosida o‘tkaziladi. Mazkur metod talabalarda yangi axborotlar tizimini qabul qilish va bilimlarni o‘zlashtirilishini yengillashtirish maqsadida qo‘llaniladi, shuningdek, bu metod talabalar uchun xotira mashqi vazifasini ham o‘taydi. O‘qituvchi yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn talabalarga tarqatadi. Talabalarga individual tarzda matn bilan tanishib chiqib, o‘z shaxsiy qarashlarini maxsus belgilar orqali ifodalaydilar. Matn bilan ishlashda talabalarga quyidagi maxsus belgilardan foydalanish tavsiya etiladi:

“V” – tanish ma’lumot.

“?” – mazkur ma’lumotni tushunmadim, izoh kerak.

“Q” – bu ma’lumot men uchun yangilik.

“– ” bu fikr yoki mazkur ma’lumotga qarshiman?

Belgilangan vaqt yakunlangach, talabalar uchun notanish va tushunarsiz bo‘lgan ma’lumotlar o‘qituvchi tomonidan tahlil qilinib, izohlanadi, ularning mohiyati to‘liq yoritiladi. Savollarga javob beriladi va mashg‘ulot yakunlanadi.

Natija: yoshlar ushbu dramani o‘rganish davomida inson faqatgina moddiy boylik bilan yashay olmasligi, unda ma’naviy, jismoniy hamda ruhiy boylik ham bo‘lishi lozimligini anglab yetadilar, dramadagi har bir obraz tabiati orqali o‘sha davr ijtimoiy muhiti, insonlar dunyoqarashi, axloqi to‘g‘risida xulosalar chiqarishadi. Dramadagi obrazlar orqali jamiyatdagi ilmlilar bilan ilmsizlar, ma’rifatlilar bilan johillar, ogohlar bilan loqaydlar o‘rtasidagi kursh tasvirlanganligini anglab yetadilar.

Tayanch tushunchalar: pyesa, teatr, “Yorqinoy”, jaholat, ziyoli, domla, boy, Toshmurod, Tangriqul.

TAQDIMOTLAR

Birinchi mashgʻulot: Choʻlpon - tarjimon

Oʻtkazish shakli: taqdimot.

Taqdimotda Choʻlpon tomonidan jahon mumtoz dramaturgiyasidan qilingan tarjimalarning oʻzbek teatri rivojiga munosib hissa boʻlib qoʻshilgani. Bu tarjimalar shoir badiiy mahoratining oshishida ham katta maktab boʻlib xizmat qilgani. Buni U.Shekspir qalamiga mansub “Hamlet” tragediyasi tarjimasi misolida yaqqol namoyon boʻlishi. Shoirning “Hamlet” tarjimasi orqali Shekspir poetik mahoratidan saboq olgani. Tarjimon bu asarni M.Uygʻur tavsiyasi bilan tarjima qilgani haqidagi mulohazalar aytib oʻtiladi. Shoir “Hamlet” tarjimasi orqali Shekspir poetik mahoratidan saboq oldi. Falsafiy mushohada, mavjud narsahodisalardan poetik obraz yaratish va sheʼr shaklini maʼlum qonuniyatlardan chiqmagan holda yangilash kabi xususiyatlarni Robindronath Thakurdan oʻrgandi. Choʻlpon rus adabiyoti klassiklaridan A.S.Pushkin, N.V.Gogol, I.S.Turgenev, Ivan Franko, A.P.Chexov, L.Andreev, A.M.Gorkiy, A.Blok, A.Serafimovich va I.A.Krilov asarlarini oʻzbek tiliga tarjima qilish orqali bu adabiyotning taʼsirchan usullarini egallab oldi. Shoir ijodida u tarjima qilmagan koʻpgina ijodkorlar asarlarining ham taʼsiri kuzatiladi. Nomiq Kamoldan Ali Sayfiygacha boʻlgan usmonli turk ijodkorlari asarlarini mutolaa qildi. Yangi sheʼriy shakllar borasida Rizo Tavfiqqa murojaat qildi. Yahyo Kamol tajribasidan saboqlar oldi. Eronlik shoir Abulqosim Lohutiyan, Lu Szin Van va Vey In Yu kabi xitoy shoirlaridan tarjimalar qildi, tajriba oʻrgandi. Choʻlpon sheʼriyatidagi yangilanish va yuksalishning asosiy sabablaridan biri aynan shu ekani aytib oʻtiladi.

Qoʻllash: mashgʻulot pedagog, dabiyotshunos, jurnalist, maʼnaviyat targʻibotchilari, hayot tajribasiga ega boʻlgan mutaxassislar bilan birgalikda olib boriladi.

Natija: Choʻlponning jahon konteksida oʻrganilishi sabab aniqlanadi. Uning ijodida yangicha poetik tafakkur mavjudligining asosiy sababi, u bir necha tillarni biladi, tarjimalar qiladi va jahon adabiyoti bilna tanishadi. Jahon adabiyoti bilan tanishuvi natijasida uning asarlari boy tafakkurga ega boʻlganligini talaba anglaydi.

Tayanch tushunchalar: Choʻlpon, jahon konteksida, oʻqitish tizimi, tarjimalar, savod chiqarish, jahon mumtoz dramaturgiyasi, tarix.

Ikkinchi mashgʻulot: Choʻlpon – adib.

Oʻtkazish shakli: taqdimot.

Taqdimotda Choʻlponning adib sifatidagi faoliyatini yoritib beradi. Adib hikoyalaridan “Qurboni jaholat” va “Doʻxtur Muhammadiyor”ni keltirib oʻtish zarur. “Qurboni jaholatda” bosh qahramonning fojiali taqdiri berilsa. “Doʻxtur Muhammadiyor” hikoyasida muallif maʼrifatchiligi bir qadar yorugʻ boʻyoqlarda aks etgan. Hikoyada Muhammadiyor otasining vasiyatiga amal qilib, jamiyati xayriya vositasi bilan dastlab Bokuda gimnaziyada. Soʻng Petrograd universitetida, nihoyat 7 yil Shvetsariya dorilfunining tibbiyot fakultetida tahsil oladi.

Cho'lponning "Qor qo'ynida lola", "Oydin kechalarda", "Nonushta", "Gavharoy" kabi hikoyalari badiiy saviyasi bilan 10-yillardagi asarlaridan keskin ajralib turadi. Adibning "Kecha va kunduz" romani eng mashhur nasriy asaridir. "Kecha" va "Kunduz" deb nomlangan ikki kitobdan iborat bo'lishi lozim edi. Cho'lpon 1936-yilda shu asarning birinchi qismini e'lon qildi. Romanning "Kunduz" deb ataluvchi ikkinchi qismining taqdiri to'g'risida aniq ma'lumot yo'q. Cho'lponing "Kecha va kunduz" romani nasriy asarlarining shohi hisoblanadi. Dastlab 1935-yilda "Sovet adabiyoti" jurnalida romandan parchalar e'lon qilingan. Asarning bosh mavzui o'zbek xotin-qizlarining ayanchli taqdiri va hayot tarzi qalamga olingan. "Kecha va kunduz"da XX asr boshidagi Turkiston hayoti, turg'unlik va tutqunlikda mudragan o'lkadagi uyg'onish lavhalari yoritilgan. Romanning bosh g'oyasi tuzumni tag-tomiri bilan o'zgartirish kerak ekanligi xususida fikr yuritiladi.

Qo'llash: badiiy tahlil asoslari, tarjima nazariyasi fanlarining amaliy mashg'ulotlarida qo'llash mumkin.

Natija: "Kecha va kunduz" romani badiiyati, "Qor qo'ynida lola" fojiasining g'oyaviy maqsadi, Cho'lponing jahon adabiyoti namunalariga bo'lgan qiziqishi, ingliz adabiyotiga xos muammolarga o'zbek ziyolilarini jalb etishni maqsad qilganligini anglab yetadi.

Tayanch tushunchalar: badiiy adabiyot, tarjima, pyesa, san'at, teatr, ingliz adabiyoti, . "Kecha va kunduz", "Qor qo'ynida lola", "Oydin kechalarda".

IX. O‘QUV-USLUBIY ADABIYOTLAR VA ELEKTRON RESURSLARI RO‘YXATI

Асосий дарслик ва ўқув қўлланмалар

1. Чўлпон. Асарлар. Уч жилдлик. Жилд I. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1994. – 448 б.
2. Чўлпон. Асарлар. Тўрт жилдлик. Жилд I. – Тошкент: Академнашр, 2016. – 368 б.
3. Шарафиддинов О. Чўлпонни англаш. – Тошкент: Ёзувчи, 1994. – 47 б.
4. Каримов Н. Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпон. – Тошкент: Фан, 1991. – 85 б
5. Қосимов Б. ва бошқ. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. – Тошкент: Маънавият, 2004.

Қўшимча адабиётлар

6. Балдауф Ингеборг. XX аср ўзбек адабиётига чизгилар. - Тошкент: Маънавият, 2001.
7. Долимов, У. Туркистонда жадид мактаблари. -Тошкент: Университет, 2006.
8. Дўстқораев Б. Ўзбекистон журналистикаси тарихи. - Тошкент: Ғафур Гулом номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи, 2009.
9. Жадидчилик: ислохот, янгиланиш, мустақиллик ва тараққиёт учун кураш. -Тошкент: Университет, 1999.
10. Исмоил Гаспринский ва Туркистон. -Тошкент: Шарқ, 2005.
11. Ризаев, Ш. Жадид драмаси. -Тошкент: Шарқ, 1997.
12. Содиқов, Ҳ. и др. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Биринчи китоб. Туркистон чор Россияси мустамлакачилиги даврида. -Тошкент: Шарқ, 2000.
13. Қосимов Б. Маслакдошлар. - Тошкент: Шарқ 1994.
14. Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. -Тошкент: Маънавият, 2002.
15. Қосимов Б. Уйғонган миллат маърифати. - Тошкент: Маънавият, 2011.
16. Қуронов Д. Чўлпон ҳаёти ва ижодий мероси. - Тошкент: Ўқитувчи, 1997. – 250 б.
17. Ҳожиева Ш. Чўлпон ва миллий шеърятнинг янгиланиши. - Тошкент. Muharir nashriyoti, 2019. – 150 б.

Elektron resurslar

18. www.ziyonet.uz
19. www.e-tarix.uz
20. www.ziyouz.com
21. www.qr.natlib.uz
22. www.media.natlib.uz
23. www.diss.natlib.uz

